

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Hebbende privilegie van stede' De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)

Cox, J.C.M.

Citation

Cox, J. C. M. (2011, June 29). *'Hebbende privilegie van stede' De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/17747>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/17747>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Hebbende privilege van stede’

DE VERLENING VAN STADSRECHT PRIVILEGES IN
HOLLAND EN ZEELAND (13de - 15de eeuw)

Omslag: Kaart van het graafschap Holland naar Jacob van Deventer (houtsnede uit: Sebastian Münster, *Cosmographia universalis* 1544) met daarin geplaatst een afbeelding van de originele stadsrethoorkonde van Rotterdam van 1340 (GAR, oud archief stad Rotterdam, inv. nr. 1 – perkament met zegel van de graaf in groene was).

‘Hebbende privilege van stede’

DE VERLENING VAN STADSRECHTPRIVILEGES IN HOLLAND EN ZEELAND (13de - 15de eeuw)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,

op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,

volgens besluit van het College voor Promoties

te verdedigen op woensdag 29 juni 2011

klokke 16.15 uur

door

Joseph Carel Marie Cox

geboren te Eindhoven

in 1955

Promotiecommissie:

Promotoren: Prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers
Prof. dr. F. Keverling Buisman (Universiteit van Amsterdam)

Overige leden: Prof. dr. C.M. Cappon (Universiteit van Amsterdam)
Prof. dr. R.C.J. van Maanen
Prof. dr. J.A. Mol

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Hoofdstuk 1. Stand van het onderzoek, begrippen, probleemstelling en bronnen

1.1	Inleiding – stand van het onderzoek	1
1.2	De begrippen stad, stadsrecht en stadsstichting	4
1.3	Probleemstelling en opbouw van het onderzoek	11
1.4	De bronnen	14

Hoofdstuk 2. De stad in juridisch en bestuurlijk perspectief

2.1	Inleiding	17
2.2	De Europese stad als rechtsgemeenschap	17
2.3	De stadsrechtverleners	21
2.4	De stad in de landsheerlijke periode	24
2.5	Conclusies	33

Hoofdstuk 3. Verlening van stadsrechtprivileges als politiek instrument

3.1	Inleiding	35
3.2	De grafelijke stadsrechtprivileges	39
3.2.1	De palen van het graafschap met Brabant en het Sticht (1213-1374)	41
	• Geertruidenberg	42
	• Dordrecht	46
	• Oudewater	48
	• Ammerstol	50
	• Woerden	51
	• Naarden	52
	• Weesp	54
	• Muiden	55
3.2.2	Zeggenschap over Zeeland (1217-1223)	58
	• Middelburg	58
	• Zierikzee	60
	• Westkapelle	62
	• Domburg	64
3.2.3	Strategische steunpunten in Kennemerland en West-Friesland (1245-1289)	66
	• Haarlem	66
	• Alkmaar	69
	• Medemblik	72
3.2.4	De graaf, de stad en de derde partij (1246-1298)	73
	• Delft	73
	• 's-Gravenzande	76
	• Vlaardingen	77

•	Schiedam	80
•	Leiden	82
•	Gouda	85
•	Schoonhoven	87
•	Beverwijk	89
3.2.5	De Hollands-Friese stadsrechten (1292-1399)	91
•	Staveren	92
•	Harlingen	93
•	Bolsward	95
•	Workum	96
3.2.6	Ter bevordering van de Zeeuwse nering (1315-1403)	97
•	Vlissingen	97
•	Reimerswaal	98
•	Brouwershaven	100
3.2.7	Rechten te koop (1340-1405)	101
•	Rotterdam	102
•	Enkhuizen	104
•	Monnickendam	106
•	Hoorn	108
•	Edam	110
•	Noordwijk	112
•	Goes	113
3.2.8	Bestuurlijke reorganisatie in West-Friesland (1364-1456)	115
•	Grootebroek	116
•	Schellinkhout	117
3.3	De niet-grafelijke stadsrechtprivileges	118
3.3.1	Heerlijke steden, Hollandse sturing (1283-1484)	119
•	Nieuwpoort	120
•	Amsterdam	122
•	Haastrecht	124
•	Asperen	126
•	Heusden	127
•	Vianen	131
•	Woudrichem	133
•	IJsselstein	135
•	Heukelum	138
•	Zevenbergen	139
•	Purmerend	140
3.3.2	Heerlijke steden in de landen van Voorne en van Putten en Strijen (1312-1469)	143
•	Goedereede	143
•	Brielle	144
•	Geervliet	146
•	Heenvliet	147
3.3.3	Heerlijke steden op de Zeeuwse eilanden (1355-1471)	149
•	Veere	149
•	Tholen	150

•	Kortgene	152
•	Sint Maartensdijk	153
3.3.4	Arkelse steden (1382)	154
•	Gorinchem	155
•	Leerdam	156
3.4	Analyse van de onderzoeksgegevens	157
3.4.1	Historische omstandigheden en politieke doelstellingen	158
3.4.2	Constituerende werking, keurrecht, hoge jurisdictie en stadszegel	161
3.4.3	Stedelijke ontwikkeling en stadsrechtverlening	165
3.4.4	‘Autonoom’ of ‘van onderop’?	165
3.5	Conclusies	168

Hoofdstuk 4. Stedenfiliatie, stadsrechtontlening en hoofdvaart

4.1	Inleiding	173
4.2	‘Hoofdsteden’ en stedenfiliaties	173
4.3	Stadsrechtontlening en hoofdvaart in kaart gebracht	176
4.4	Conclusies	182

Hoofdstuk 5. De rechten van de stad – de stadsrechtprivileges onder de loep

5.1	Inleiding	187
5.2	Protocol (beginprotocol)	188
5.2.1	Invocatio	188
5.2.2	Intitulatio	188
5.2.3	Inscriptio	191
5.2.4	Arenga	191
5.3	Context (corpus)	191
5.3.1	Notificatio	191
5.3.2	Narratio	192
5.3.3	Dispositio	192
A.	<i>Stedelijke (voor)rechten</i>	193
5.3.3.1	Economische voorrechten	193
•	Tolvrijdom	193
•	Jaar- en weekmarkten	197
•	Overige economische privileges	200
5.3.3.2	Juridische voorrechten	202
a.	<i>Personen- en familierecht</i>	202
•	Poorterschap – ‘stadslucht maakt vrij’	202
•	Erfrecht – ‘Van aedsoms-recht ende schependoms-recht’	205
•	Verblijf buiten de stad – Zaaïen en oogsten	208
b.	<i>Procesrecht</i>	209
•	‘Ius de non evocando’	209
•	Inschuld – gijzeling	211
•	Onschuldseed – custing	214
c.	<i>Strafrecht en strafvordering</i>	217
•	Stadsvrede	217

•	Huisvredebreuk – ‘huysbrekinghe ende huysstotinghe’	221
•	Verboden wapens	224
•	Keurwond	226
•	Verbod op de tweekamp	227
•	Brandstichting	228
•	Verbanning	230
•	Boetes	232
•	De hoogte van de boetes in de tijd	233
•	De verdeling van de opbrengst van de boetes	236
•	Valse maat en gewicht	237
5.3.3.3	Organisatie en bevoegdheid van gerecht en bestuur	239
•	Schout	239
•	Schepenen	240
•	Raden	243
•	Burgemeesters	244
•	Secretaris – ‘der stad scriver’	245
•	Bode	246
•	Omvang stadsvrijheid – stedelijk rechtsgebied	247
•	Hoge en lage jurisdictie – halsrecht	248
•	Hoofdvaart	253
•	Keurrecht	254
•	Stadszegel	255
B.	<i>Stedelijke plichten – relatie tot lands- of stadsheer</i>	260
5.3.3.4	Bede	260
5.3.3.5	Heervaart	262
5.3.4	Corroboratio	266
5.4	Eschatocol (eindprotocol)	267
5.4.1	Subscriptio	267
5.4.2	Datatio	268
5.4.3	Apprecatio	269
5.5	Conclusies	269
	Samenvatting	275
	Summary	287
	Gebruikte afkortingen	297
	Lijst van tabellen	299
	Kaarten	299
	Bijlagen	299
	Bijlage 1. Bronnen en archieven in relatie tot de onderzochte oorkonden	301
	Bijlage 2. Stadsrechtsoorkonden c.a. in Holland en Zeeland (13 ^{de} -15 ^{de} eeuw)	303
	Geraadpleegde archieven en onuitgegeven bronnen	669
	Uitgegeven bronnen en oorkondeboeken	673
	Literatuur	676
	Curriculum Vitae	691

Woord vooraf

Een toevallige omstandigheid gaf aanleiding tot het schrijven van dit proefschrift. Vanwege de viering van 750 jaar stadsrecht van Alkmaar in 2004 werd besloten een publicatie uit te geven over de verlening en de inhoud van de stadsrechten. De voorbereidingen voor deze viering waren al in 2000 gestart en toen zijn ook afspraken gemaakt over die publicatie. Er kwam echter een kink in de kabel waarna ondergetekende deze taak op zich nam wat leidde tot de publicatie in 2003 van *“Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlijc toe ghenegen” Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254*. Dit leidde er weer toe dat een al langer bestaand voornemen ter hand werd genomen om eens precies uit te zoeken welke plaatsen in Nederland nu eigenlijk echt over stadsrechten beschikken en de exacte bronnen en datering daarvan in een overzicht vast te leggen. Daaruit kwam in 2005 het boek *Repertorium van de stadsrechten in Nederland – “Quod vulgariter statreghte nuncupatur”* voort, dat, na overleg met wijlen prof. dr. Theo Veen, verscheen als nummer 33 in de serie *Werken van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlands recht*. Het initiatief tot opname in die serie kwam van prof.dr. Frank Keeverling Buisman die, in de loop van 2004, samen met prof.dr. Peter Hoppenbrouwers, ook de suggestie deed om een proefschrift over de verlening van stadsrechten aan de Universiteit van Amsterdam te schrijven. Door de ‘transfer’ van prof. Hoppenbrouwers naar de Universiteit Leiden in 2008 besloot ik hem te volgen naar mijn *Alma Mater*. Dankzij hun beider positiefkritische begeleiding is dit werk tot een goed einde gekomen. Zij hebben mij zeer adequaat ondersteund en vooral ook steeds weer richting gegeven bij mijn zoektocht door de wondere wereld van de middeleeuwse geschiedenis en denkwijze. Er is heel wat herzien en herschreven – hier kan met recht worden gesproken van ‘de aanhouders (zowel de promovendus als de promotoren) die winnen’, of in de woorden van de onderzochte periode: *de stadige aenhouder wint*. Mijn dank aan hen beiden is dan ook groot.

Medio 2005 nam dit werk een aanvang met het vergaren van de relevante, beschikbare Hollandse en Zeeuwse stadsrechtsoorkonden uit de landsheerlijke periode. Voor een goed inzicht in de betekenis van die oorkonden zijn ze, voor zover dat al niet door anderen is gedaan, tevens hertaald. Dat alles betekende voor mij overigens een lange zoektocht door het labyrint van het middeleeuwse bestuur en recht om voor zover mogelijk inzicht te vergaren hoe men toen dacht en handelde, en soms eenvoudigweg gewoon te kunnen begrijpen wat er nu eigenlijk stond. Menigmaal stond er niet wat ik meende te lezen. De buitengewoon zware boete die een poorter krijgt als hij zijn *knijf in arren moede trekt* wekte mijn verbazing, totdat bleek dat hij zijn mes ‘in toornige woede’ hanteert en niet als een soort laatste redmiddel – en dus in noodweer. Het boeiende was zonder meer dat voor mij vrijwel alles ‘nieuw’ was en zeer interessant en steeds weer tot de nodige vervolgvragen aanleiding gaf.

Het spreekt voor zich dat bij die zoektocht ook vaak een beroep moest en kon worden gedaan op anderen die specifiek deskundig zijn op de zeer verschillende terreinen van de middeleeuwse geschiedenis. Veel dank ben ik verschuldigd aan drs. Willem van Bentum die de in het Latijn gestelde oorkonden niet alleen zeer adequaat wist te hertalen maar en passant ook tal van relevante vragen stelde die weer tot nader inzicht in deze materie leidden. In verband met de vele diplomatische en andere vraagstukken noem ik de ondersteuning van dr. Hildo van Engen. Ook mocht ik herhaaldelijk een beroep doen op de kennis en inzichten van prof. dr. Sebastiaan Roes betreffende de bepaald lastige materie van het aasdoms- en schependomserfrecht. Zonder de ruimhartige medewerking van de medewerkers van het Regionaal Archief Alkmaar was de klus oneindig veel lastiger te klaren geweest, waarbij ik in het bijzonder drs. Harry de Raad wil noemen, die ook mijn conceptmanuscript kritisch doornam. De fantastische bibliotheekcollectie van het Regionaal Archief Alkmaar die bij wijze van spreken ‘om de hoek’ voorhanden was, voorkwam veel nodeloos gereis. Eveneens gaat mijn dank uit naar drs. Jan Drewes te Alkmaar die mijn eerste conceptmanuscript kritisch meelas en redactioneel stevig bijschaafde. Voor het inzicht in de rol van de steden op het grafelijke politieke toneel ben ik veel dank verschuldigd aan prof. dr. J.G. Smit die tal van vragen beantwoordde en mij ook toegang verschafte tot de nog niet

gepubliceerde bestanden en indices inzake de Hollandse en Zeeuwse dagvaarten. Het vertalen van een samenvatting in het Engels is een eerste aanzet om er een summary van te maken. Maar ook dat is toch weer een vak apart waarbij de inzet van een 'native speaker' onontbeerlijk is: mijn grote waardering hierbij gaat uit naar Patricia van Brederode-Gallagher voor haar waardevolle ondersteuning en vele aanpassingen.

Uiteraard is in de afgelopen jaren met talloos velen uit de archiefwereld contact gelegd. Zowel bij het Nationaal Archief als alle andere relevante regionale en stedelijke archieven werd steeds alle medewerking verleend, ook al betekende dat soms een wekenlange mailwisseling met vragen, antwoorden en weer nieuwe vragen. Het aardige daarvan was dat het gewoon ook plezierige contacten opleverde met veel buitengewoon geïnteresseerde en deskundige mensen. En wie binnen de overheid of het bedrijfsleven wil zien hoe de begrippen dienstverlening en klantgerichtheid in de praktijk zouden moeten worden toegepast, kan ik een bezoek aan de archieven zeer aanbevelen.

Een speciaal woord van dank gaat ook in dit geval naar de mensen in mijn directe werkomgeving waaronder mijn gemeentelijke collega's, niet alleen in Alkmaar maar waar dan ook in Nederland. Het kan vrijwel niemand van hen zijn ontgaan dat ik de afgelopen jaren 'iets' met stadsrechten deed. Het gemeentebestuur en vele medewerkers van de gemeente Alkmaar hebben steeds belangstelling getoond en tenminste geduldig ook alle verhalen aangehoord, evenals mijn collega-gemeentesecretarissen elders in den lande.

Tenslotte noem ik uiteraard mijn eigen kring van familie en vrienden, die mij – cliché of niet – de afgelopen jaren toch wel een beetje hebben moeten missen. Zonder het nodige 'geconditioneerd fanatisme' komt nu eenmaal geen proefschrift tot stand. Dat vereist ook goede afspraken in en om het eigen huis. Onze zoons Maarten en Menno weten inmiddels veel meer van stadsrechten dan ze ooit konden vermoeden. En de afgelopen jaren was ik weliswaar heel veel in huis maar toch eigenlijk ook 'uit' als ik weer heel lang in de studeerkamer zat dan wel liep na te denken over het zoveelste concept of detail. Mijn grootste dank gaat dan ook zonder meer uit naar mijn echtgenote Margo aan wie ik dit boek van ganser harte opdraag!

Alkmaar, 9 mei 2011